

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства

До захисту допустити

Завідувач кафедри _____ Людмила НЕМЕЦЬ

« ____ » _____ 2023 р.

**ХАРАКТЕРИСТИКА МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В
ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Виконав: студент 4 курсу, групи ГЕ-41
спеціальності 106 «Географія»
ОПП «Економічна, соціальна географія
та регіональний розвиток»
Корзун Станіслав Сергійович

Науковий керівник:
к. геогр. н., доцент Телебенєва Євгенія Юріївна

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

_____
Голова ЕК Павло ШУКАНОВ

_____
Секретар ЕК Олена ПЕДЬ

« ____ » _____ 2023 р.

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....		3
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ.....	6
1.1.	Понятійно-термінологічний апарат дослідження.....	6
1.2.	Чинники та види міграцій.....	8
1.3.	Вплив міграції населення на соціально-економічний розвиток країни.....	13
РОЗДІЛ 2.	АНАЛІЗ ЧИННИКІВ І НАСЛІДКІВ МІГРАЦІЇ.....	15
2.1.	Аналіз основних історичних етапів міграції та сучасних міграційних процесів в світі	15
2.2.	Історичні особливості міграційних процесів в Україні	22
2.3.	Сучасні тенденції міграції населення України та основні соціально- економічні чинники зовнішньої міграції.....	27
РОЗДІЛ 3.	ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ.....	32
3.1.	Регіональні та часові особливості міграційних процесів в Україні в період воєнного стану.....	32
3.2.	Характеристика міграційних потоків внутрішньопереміщених осіб в Україні.....	36
3.3.	Характеристика зовнішніх міграційних процесів та українських діаспор емігрантів в період воєнного стану	39
3.4.	Прогнози та перспективи повоєнної міграційної політики	43
ВИСНОВКИ.....		49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міграція населення є одним з найважливіших процесів та явищ сучасного світу. Основними рушіями процесу міграції є існування державних кордонів і концепції національної безпеки, відмінностей культурних, етнічних та історичних, особливих природних та кліматологічних умов різних куточків планети.

Збільшення міжнародного потоку трудових ресурсів та зміна характеристик їх переміщень зумовлені головним чином активним розвитком процесу глобалізації. Історично склалося так, що було багато факторів, які сприяли міграції населення. Зміни клімату, демографія, економічна нестабільність країни, зростання нерівності та прагнення до кращого життя, а також незадоволеність потребами українського ринку праці стимулюють міграційні потоки, але в умовах війни, проблеми трудової міграції та обмеження пересувань населення стало напрочуд гострою проблемою. Міграція тісно пов'язана з процесом розвитку глобалізації, а саме з розвитком більшості країн світу, що характеризується соціально-економічною нерівністю, яка зумовлює виникнення міграції населення.

Згідно з Демографічним словником ООН "Міграція – це переміщення людей з однієї географічної області в іншу". Коли люди залишають своє місце проживання і переїжджають на постійне місце проживання в інший регіон, це називається "міграцією".

Основними ланками переміщення є мігранти – "особи, які здійснюють територіальне переміщення (міграцію) на будь-якій відстані зі зміною постійного місця проживання і роботи, незалежно від тривалості (тимчасове чи постійне), та мігранти - об'єднана спільнота людей, які беруть участь у міграційному процесі та здійснюють міграційну мобільність".

Історично, в процесі індустріалізації та економічного розвитку, люди переїжджали з фермерських господарств в індустріальні райони, з сіл у міста, з одного міста в інше і з однієї країни в іншу. Сьогодні країни на всіх

континентах переживають хвилю технологічних змін, які спричиняють масштабну міграцію між регіонами.

Міграція є третім фактором та індикатором зміни чисельності населення. Коли мова йде про чисельність населення, народжуваність і смертність є двома найважливішими факторами. У порівнянні з народжуваністю і смертністю, міграція впливає на населення по-іншому. На смертність впливають соціальні, культурні, економічні та політичні чинники. Міграція є багатовимірним явищем і має такі наслідки

Поняття міграції є багатовимірним явищем. З цієї причини міграцію можна розглядати в широкому і вузькому сенсі. У першому випадку міграція представляється як будь-який вид регіонального переміщення населення. У вузькому розумінні міграція, пов'язана зі зміною місця проживання. Цю точку зору відстоюють Л. Л. Рибаківський, А. Ю. Хомра та інші. Основним аргументом є те, що соціальні та територіальні переміщення "різні за своєю природою і, крім того, різні за своїми наслідками".

Імміграція стає важливим чинником економічного розвитку країн призначення, де є нестача робочої сили, старіння населення та інші проблеми. Натомість втрати населення можуть загальмувати економічний розвиток країн походження.

Внаслідок глобалізаційних змін (як наприклад війна в Україні) особливо актуальним постає питання регулювання міграційних процесів, адже процеси глобалізації істотно впливають на міграційні процеси через різноманітні чинники, до яких насамперед відносяться воєнні дії, економічні санкції, тероризм, політичні переслідування, техногенні катастрофи, природні катаклізми, глобальна нерівність економічного і соціального розвитку.

Об'єкт дослідження – міграція населення України.

Предмет дослідження – просторово-часові особливості міграції населення України в період воєнного стану.

Завдання дослідження:

- розглянути теоретико-методичні основи дослідження міграцій населення;
- охарактеризувати чинники та види міграцій;
- розглянути історичні особливості міграційних процесів в Україні;
- проаналізувати регіональні та часові особливості міграційних процесів в Україні в період воєнного стану;
- розглянути проблеми та спрогнозувати перспективи повоєнної міграційної політики України.

Метою дослідження є охарактеризувати особливості міграції населення України в період воєнного стану, розглянути просторово-часові особливості міграції населення, розглянути проблеми та спрогнозувати перспективи повоєнної міграційної політики України.

Інформаційна база дослідження сформована на роботах вітчизняних та зарубіжних учених. Дослідження міграційної політики широко представлені в зарубіжній літературі працями таких науковців: Вайнера Е., Мейерса Д., Холліфільда Д., а в Україні також були опубліковані численні праці, авторами яких є: ім'я С. Западнюк, О. Малиновська, К. Шиманська та інші науковці та практики, які вивчали нагальні міграційні проблеми країни, пропонували своє бачення їх урегулювання засобами державної політики.

Кваліфікаційна робота включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Робота складається зі 64 сторінок, списку використаних джерел, який включає 51 найменування. У роботі наведено 12 рисунків і 1 таблиці, з них 4 рисунки – у додатках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ

1.1. Понятійно-термінологічний апарат дослідження

Міграція населення грає величезну роль у соціальному, економічному і демографічному розвитку більшості країн світу, а й виступає одним з важливих чинників функціонування всього світового господарства, об'єктом міжнародного регулювання. Залучення іноземних працівників за пріоритетними спеціальностями відповідно до потреб держави міграції є необхідністю для економічного розвитку. Одним із джерел збільшення чисельності населення країни є прибуття в неї мігрантів на постійне місце проживання. Однак проблеми міграції мають політичний характер, оскільки пов'язані з перетином національних кордонів значною кількістю людей, формуванням на території країни імміграції великих за розмірами громад з нестійкою міграційною поведінкою, що сприятиме підвищенню соціальної напруженості всередині країни. В даний час, коли з масовими потоками вимушеної міграції ситуація змінилася, основний наголос у розвитку міграційного законодавства спрямований на використання міжнародної міграції для динамічного припливу професійних працівників, стабільний розвиток економіки та суспільства, збагачення національних культур, а в результаті - покращення соціально-політичного становища в країні.

Міграція (лат. *migratio* – переселення) – один із найголовніших чинників сучасного життя, що впливає на політичну, економічну, соціальну сфери більшості сучасних країн світу. Термін «міжнародна міграція населення» означає собою зовнішню, міждержавну міграцію населення, переміщення населення через державні кордони. Усі переміщення населення щодо кожної певної території складається з імміграційних та еміграційних потоків.

Основними одиницями та суб'єктами переміщення є мігранти - "особи, які здійснюють територіальне переміщення (міграцію) на будь-які відстані з постійною зміною місця проживання або місця роботи незалежно від її тривалості" та мігранти - "об'єднані групи, які залучені до міграційного процесу та беруть участь у міграційній мобільності". Історично склалося так, що в процесі індустріалізації та економічного зростання люди переїжджали з фермерських господарств до промислових зон, з сіл до міст, з одного міста до іншого та з однієї держави до іншої. Сучасні держави на всіх континентах пережили технологічні зміни, які призвели до масштабних регіональних міграцій. Визначення та класифікація міграції: підхід до операційної концепції

Еміграція (лат. *emigrare* - виїжджати) - виїзд громадянина з однієї країни (регіону) проживання в іншу країну (регіон) на постійне або більш-менш тривале проживання.

Еміграція (лат. *immigrare* - переселятися) - це в'їзд громадянина іншої країни (території) в цю країну (територію) на постійне або тимчасове, але довгострокове проживання.

Незважаючи на зусилля міжнародної спільноти щодо уніфікації цих показників міжнародної міграції, існують суттєві відмінності у їх визначенні. Наприклад, у Німеччині мігрант визначається як "особа, яка перетинає кордон з наміром оселитися в країні", в Японії - як "громадянин або особа з іншої країни", а в США - як "іноземець, який легально в'їжджає в країну з наміром оселитися на постійне проживання".

Термін "міграція" походить від латинського слова "*migratio*", що означає переміщення, переселення. Соціологічний словник визначає міграцію як «географічний рух індивідів чи груп індивідів, тобто мобільність людей більш тісному чи ширшому географічному просторі» [32]. Подібне тлумачення міститься й у демографічному енциклопедичному словнику: «Міграція населення – переміщення громадян (мігрантів) через межі тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць зі зміною місця проживання надовго або більш-менш тривалий час». Хомра під міграцією населення розуміє

"регіональні переміщення населення, пов'язані зі зміною місця проживання" [2]. Як бачимо, у цих (і багатьох інших) визначеннях не беруться до уваги короткострокові міграції та не вказується, на який саме період необхідно змінити місце проживання, щоб ця зміна вважалася міграцією. Ряд дослідників ширше пояснюють уявлення пересування. Тому С. Каслс розрізняє внутрішню та міжнародну міграцію - він визначає міграцію як перетин кордонів політичної чи адміністративної одиниці, внутрішню міграцію - як переміщення з одного регіону до іншого в кордонах однієї держави, міжнародну міграцію - як перетин кордону, що відділяє одну з країн світу від іншої, і міграцію - як переміщення лише на певний термін, щонайменше на шість місяців або один рік.

За Романюком маємо інше твердження про офіційну та незаконну форму міграції: «Офіційна – коли людина змінює місце свого безперервного проживання, включаючи її переїзд на безперервне проживання за кордон, на підставі офіційного дозволу приймаючої сторони; незаконна міграція – коли такого дозволу немає» [3]. Пулен розглядає міграцію у просторовому та тимчасовому вимірі. З погляду просторового виміру, «міжнародна міграція – це зміна держави звичного місця проживання», тобто місце виїзду і в'їзду – дві різні держави, а в процесі міграції перетинається як мінімум один кордон.

Часовий критерій пов'язаний з визначенням звичайного місця проживання індивіда, для чого встановлюється тривалість і проживання у певному місці. Значним недоліком цього визначення є те, що воно стосується лише міжнародної міграції.

1.2. Чинники та види міграцій

Залежно від тривалості перебування в іншій країні (або в іншій частині тієї ж країни) розрізняють постійне проживання, тимчасове повернення та маятникову міграцію [28]. У деяких країнах іноземець може вважатися емігрантом, якщо він перебував (або не перебував) у країні протягом певного періоду часу. Однак у багатьох країнах кількість сезонних робітників (іноді досить велика) виключається з числа тимчасових мігрантів. Постійне

проживання менше одного тижня. Залежно від регіональних особливостей міграцію можна поділити на внутрішню міграцію, тобто переміщення в межах країни, наприклад, між регіонами або з сільської місцевості в міську; і зовнішню міграцію, тобто переміщення за межі країни.

Існує два типи міграції: організована та неорганізована. Організована міграція означає, що держава має можливість суттєво впливати на переміщення людей з однієї країни в іншу. Незалежно від відправної точки масової міграції людей, кожна держава зацікавлена в тому, щоб міграційний процес не суперечив її національним інтересам. Тому розробляються національні програми та концепції регулювання міграційних процесів, приймаються відповідні закони, укладаються угоди з іншими країнами, створюються служби для забезпечення цього процесу, запроваджуються міграційні квоти, виділяються фінансові та інші ресурси.

Організована міграція може виступати як механізм, що координує міграційні потоки на різних просторових, територіальних та адміністративних рівнях, формуючи кількісний та якісний склад населення в районах інтенсивного економічного розвитку, стимулюючи більш активні міграційні потоки в одних регіонах та стабілізуючи їх в інших. Крім того, організована міграція відіграє важливу роль у зниженні загального рівня безробіття та вирішенні економічних проблем, пов'язаних з необхідністю забезпечення робочою силою. Вона також може бути використана для вирішення демографічних проблем.

Нелегальна міграція надає мігрантам значну свободу. Водночас вона має значні негативні сторони, які полягають у тому, що її учасники дуже довго перебувають в умовах, які, з одного боку, не забезпечують елементарного соціального захисту чи реалізації прав і свобод, а з іншого - сприяють виникненню нелегальної міграції [5].

У загальному вигляді імміграція є сукупністю масових переміщень людей, зумовлених різноплановими проблемами в країнах і регіонах, пов'язаних зі зміною місця проживання та супроводжуються перетином

державних кордонів та необмежених тимчасовими рамками. Реальна динаміка імміграції залежить від загальної тенденції в країні до імміграції та наявності мотивів до імміграції (соціальних, економічних, політичних, етнічних, релігійних, демографічних), а також екологічних причин, надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру та масштабності міграційних потоків.

Міжнародна міграція – це переміщення людей серед територій та континентами, обумовлене глобалізацією. Дане уявлення включає в себе соціальну, економічну, політичну, культурну, демографічну, а також психосоціальну, гуманітарну, кримінологічну та геополітичну сполучну.

У даному випадку розрізняють: імміграцію – в'їзд працездатного населення в цю країну через її межі, еміграцію – виїзд громадян зі своєї країни в іншу на постійне проживання або на більш-менш тривалий термін. «Виток мізків» – міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів.

За мотивами виділяють добровільну і вимушену міграцію. Міжнародні мігранти поділяються на дві основні категорії: – іммігранти та неіммігранти, легально допущені до країни. Багато країн залежить від іноземної робочої сили в домовленості про контракти, що укладаються між країнами з надмірною робочою силою в деяких районах Азії і, наприклад, рядом країн Близького Сходу, Європи; - нелегальні іммігранти [15].

Майже всі індустріальні країни мають нелегальних іммігрантів. Частина їх проникають через кордон, інші залишаються у чужій країні з простроченими візами. Традиційно вони заміщають робочі місця, що знаходяться на нижчому ступені трудової ієрархії.

Взагалі визначається п'ять її головних різновидів:

- 1) мігранти, що приходять заради освіти;
- 2) мігранти, які приходять на виробництво;
- 3) мігранти, які приїжджають заради з'єднання або створення новомодних сімей;
- 4) мігранти, що приходять заради постійного поселення;

5) мігранти, яких допускають на землю згідно з гуманітарними міркуваннями (біженці, особи, що потребують притулку).

Існує також дві категорії міжнародних мігрантів:

1) легальні іноземні громадяни, які бажають залишитися в країні на постійне проживання;

2) Зареєстровані трудові мігранти

а) короткострокові некваліфіковані або малокваліфіковані працівники; та

б) короткострокові висококваліфіковані працівники;

3) мігранти-інвестори з високорозвинених регіонів;

4) криміналізовані мігранти

5) шукачі притулку

6) особи зі статусом біженця; та

7) фактичні біженці (шукачі притулку); та

8) екологічні мігранти.

До останніх належать

1) короткострокові трудові мігранти;

2) висококваліфіковані мігранти; трудові мігранти

3) кримінальні мігранти

4) біженці

5) шукачі притулку

6) вимушені мігранти

7) сім'ї мігрантів

8) ремігранти (ті, що повертаються на батьківщину) [26].

I. Царенко виділяє чотири категорії іноземців із зупинення правового погляду статусу: іноземці, які стали населенням території імміграції; іммігранти з безперервним дозволом на житло; короткострокові мігранти, що містять візу та згоду на працю; злочинні іноземці.

Етнопсихологи виділяють три категорії іноземців: іноземці що назавжди кидають вітчизну, гості – тривалі богослужіння живуть у вступній землі,

мандрівники. Більшість з цих класифікацій або стосуються лише окремих аспектів міграції (наприклад, першопричини, повільність, правовий статус мігрантів), або адаптують різні критерії для певної класифікації. Тому видається доцільним запропонувати інтегровану схему класифікації мігрантів на основі відомих критеріїв. Це відповідає полісемантичності типів міграції як соціального явища і дозволяє перейти від теоретичного обґрунтування до застосування його умов у конкретних соціологічних дослідженнях через відповідну операціоналізацію запропонованої концепції.

Залежно від правового статусу міграцію можна поділити на легальну, кримінальну та напівлегальну. Легальна міграція - це перетин кордону на законних підставах. Це означає використання в'їзної візи на певний період часу або продовження терміну продуктивного перебування в іншій країні. Більшість дослідників використовують цей критерій для розрізнення лише двох типів міграції, легальної та нелегальної, і включають до них як нелегальний в'їзд, так і нелегальне перебування після закінчення терміну дії візи, навіть якщо в'їзд був легальним [29].

Відповідно до способу реалізації міграції можна розділити на мимовільну (незалежну міграцію деякої людини або цілісної сім'ї в якесь обране ними місце), організовану (колективну міграцію, санкціоновану вищим урядовим або приватним органом) і ланцюгову (міграцію, організовану родичами або знайомими, що проживають за кордоном і сформували неформальні соціальні шляхи для полегшення виїзду своїм одноплемінникам, надання їм інформації, фінансової допомоги та допомоги при пошуку житла і виробі на новому просторі).

Відповідно до числа осіб можна розділити міграції на:

- 1) групову міграцію - переміщення груп людей, що походять з деякої місцевості (села або міста);
- 2) сімейну – переміщення на призначений проміжок або назавжди цілих сімей (її також називають демографічною, оскільки вона діє на демографічну ситуацію в територіях еміграції та імміграції);

3) міграцію одиниць – індивідуальну міграцію неодружених людей чи людей, які короткочасно розлучаються зі своїми сім'ями і мають намір оселитися за кордоном або повертатися на батьківщину.

Міграцію можна також розбирати за критерієм повторюваності. Єдина міграція – це на призначений проміжок або завжди, що повторюється. Це довгі поїздки, що повторюються, в одні і ті ж або в різні простори. Люди мігрують в інші місця за низки різних причин. Закони Лі поділяють ці приводи на два фактори: фактори тяжіння та фактори виштовхування.

Фактори тяжіння - це фактори, що роблять певні країни привабливішими для мігрантів. До них, серед іншого, відносяться кращі умови життя, у тому числі, присутність перспектив працевлаштування, оптимальна система медичного обслуговування, освіти, релігійна чи політична свободи, а також кліматичні умови, та сприятливі умови для шлюбу.

Фактори поштовху - це фактори, що пов'язані суто з початковим місцем проживання, які можуть змусити людей перебратися із місця свого походження до інших країн. До них відносяться невідповідні або незадовільні умови для життя, включаючи голод, невеликі або незадовільні можливості працевлаштування, погані житлові можливості, політичні переслідування, або ж обмеження власних потреб, низький рівень медичного сервісу, а також більшого масштабу приводи – війни та стихійні лиха [1].

1.3. Вплив міграції населення на соціально-економічний розвиток країни

Розробка економічної політики пов'язана з процесом міграції, оскільки міграція діє на економічний та соціальний розвиток і країни-донора, так і реципієнта, які приймають на себе як і позитивні, так і негативні наслідки міграційних процесів.

Країни-донори несуть економічні втрати через втрати кваліфікованих трудових ресурсів та вчених, у підготовку яких вкладено значні ресурси. На територіях із надмірною міграційною мобільністю може скластися

несприятлива демографічна ситуація. Втім з відпливом населення падає і рівень безробіття, соціальна напруженість, хоча також можливе повернення вже підготовленої професійно-робочої сили назад у державу, що несе новомодні технології, ноу-хау тощо. Також, іноземці часто переводять фінанси родичам у пункти їх еміграції, поповнюючи бюджет країни-прихистку емігрантів [4].

Між іншим, емігранти не потрапляють під деякі соціальні програми, не набувають пенсії, знижуючи навантаження урядового бюджету. Втім допустимі і негативні наслідки і на ринку праці, і в соціальній сфері з обох країн – це ксенофобія, дискримінація з країни міщан, соціальна напруга. Розбираючи вищесказане, міграція – це демографічна подія, довгостроковий вплив якої відображається на соціально-економічному і культурному розвитку будь-якого регіону чи території.

Прийнято вважати, що мігранти займають статусні професії, стають частинами замкнених частин суспільства, не асимілюються з місцевим співтовариством повністю. Анклави найчастіше є основою для утворення незаконної діяльності та операцій з тіньовою економікою. Це, у свою чергу, підвищує етнічну напруженість та робить жорсткішою імміграційну політику, наприклад, у західноєвропейських територіях.

Отже, з'являється певна потреба щодо даних та статистики, які представляють наявність закономірностей із тенденцій світової міграції. Статистична частина Організації Об'єднаних Націй веде всесвітню базу даних про міграцію, що дозволяє краще зрозуміти мотиви та закономірності міграції, спрогнозувати події, покращити урядове регулювання у сфері міграції.

Порядок показників міграції поєднує конструкцію, що складається з безумовних та умовних показників, характеристик конструкції, коефіцієнтів інтенсивності, хронологічних показників [10].

Головними безумовними показниками міграції є: число прибулих, число вибулих, міграційний шлях (валова міграція), сальдо міграції. Ці показники визначаються за кожною адміністративно-територіальною одиницею і в повному обсязі за місяць, квартал, півріччя, рік, за декілька років.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ І НАСЛІДКІВ МІГРАЦІЇ В ЦІЛОМУ І НА УКРАЇНУ В ОКРЕМОСТІ

2.1. Аналіз основних історичних етапів міграції та сучасних міграційних процесів в світі

В історичному плані переміщення людей старі, як саме людство, сам розвиток його був поступовим освоєнням людьми світових просторів зі зміною місця проживання. В історії цивілізації відомі великі переміщення кочових народів Стародавнього світу, завойовницькі походи, пов'язані з виникненням великих імперій, переселенням завойовників на нові землі. Різні лише способи та причини його реалізації.

У 18-му, 19-му і на початку 20-го століть люди мігрували з Європи та Євразії на південь, схід і до Америки. Між 1840 і 1930 роками 50 мільйонів європейців мігрували в цьому напрямку. Основними напрямками міграції були Північна Америка, Австралія, Південна Америка, Індія, Африка, Сибір і Далекий Схід, і цей процес призвів до колонізації інших країн і регіонів на основі європейських расових і етнічних груп, а в деяких випадках до виникнення нових держав (США, Канада, Австралія). Водночас збільшилася кількість європейців у світовому населенні. У процесі міграції європейців відбулася своєрідна світова демографічна революція, яка отримала назву "вестернізація". Частка європейців у структурі світового населення зросла з 22% у 1800 році до 30% у 1930 році.

Друга половина ХХ століття характеризувалася зміною вектора масової міграції. Мільйони європейців (наприклад, британці з Африки та Індії, росіяни з Центральної Азії) повернулися на свої історичні батьківщини. Напрямок міграції кардинально змінився: тепер мігранти їдуть з півдня і сходу до більш розвинених країн. Причини міграції також змінилися, в основному через економічне становище тих, хто залишив рідні країни. На неї також вплинули

військові та етнічні конфлікти і політичні переслідування в країнах, що розвиваються [2].

Перші великі хвилі міграції до Європи відбулися в 50-х і 60-х роках 20-го століття. Ці міграції були трудовими і значною мірою організованими, оскільки Європа щойно вийшла з війни, втратила мільйони своїх громадян і потребувала дешевої робочої сили. З 30 мільйонів трудових мігрантів, які прибули в той час, 13 мільйонів залишилися в Європі в 1995 році, щоб жити зі своїми сім'ями (наприклад, турки, які живуть у Німеччині), і більшість з них стали громадянами європейських країн. Сьогодні тільки у Франції легально проживає 5 мільйонів мусульман, більшість з них - вихідці з країн Магрибу (Магриб: арабською - захід сонця, захід) - група арабських країн на півночі Африки, на захід від Єгипту - Марокко, Алжир, Лівія, Туніс, Західна Сахара, Мавританія) [31].

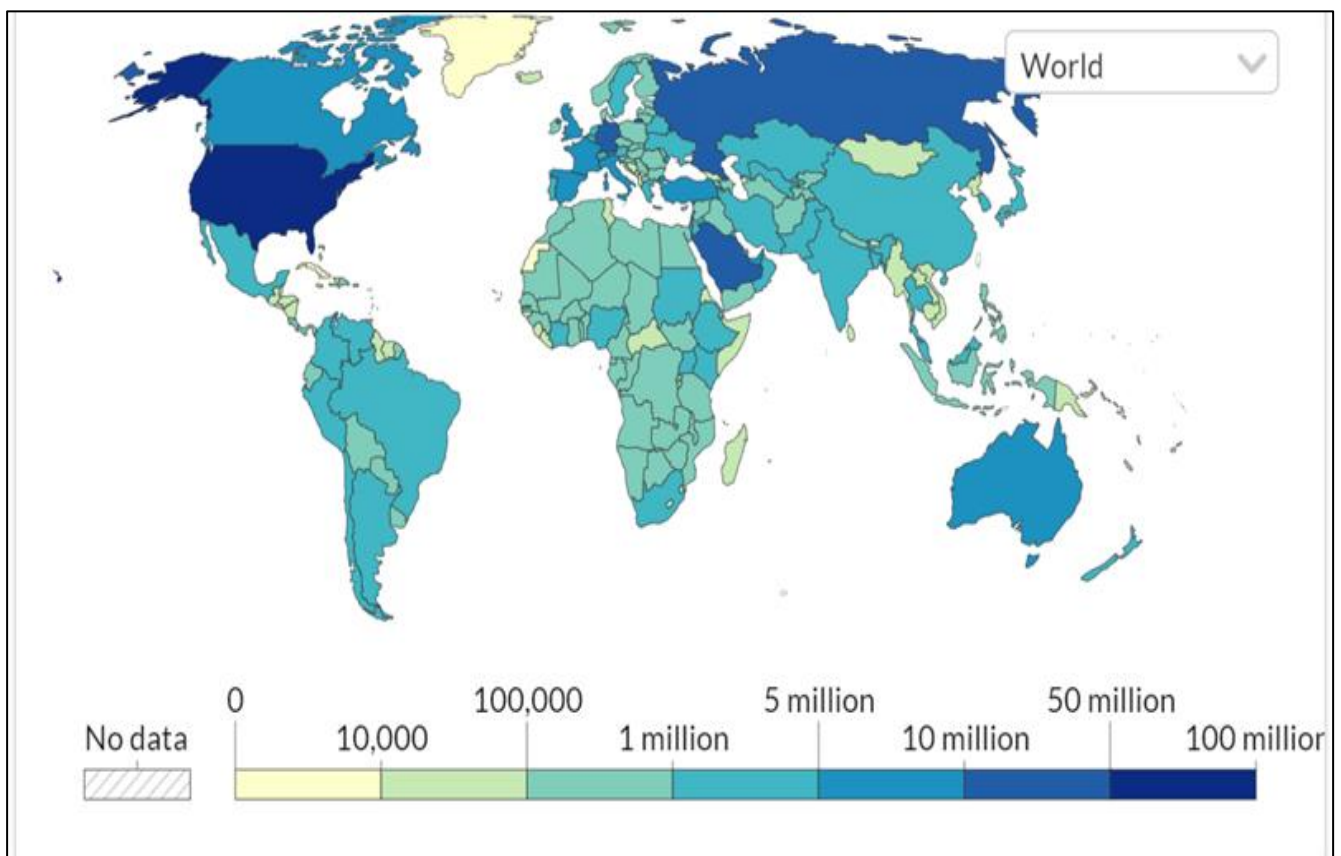

Рис. 2.1. Загальна кількість міжнародних іммігрантів 2020 рік [51]

Сучасна міграція має свої особливості, зумовлені глобалізацією економіки, розвитком міжнародних інтеграційних процесів та науковим прогресом, який щороку досягає нових висот. Серед них можна виділити наступні:

- стрімке зростання масштабів міграції, коли темпи збільшення кількості мігрантів випереджають темпи зростання населення. У 1960 році населення світу становило 3 мільярди, а кількість мігрантів - 3,2 мільйона; у 2000 році населення світу подвоїлося (до 6 мільярдів), а кількість мігрантів зросла в 39 разів; у 2016 році населення світу становило 7,4 мільярда, а кількість мігрантів - 244 мільйони;

- розширилася географія трудової міграції, з'явилися нові центри тяжіння робочої сили;

- зростають темпи тимчасової трудової міграції; і

- відтік мізків: з 1991 по 2008 рік з України виїхало понад 12 000 потенційних науковців та кандидатів наук, третина з яких на момент від'їзду була молодше 40 років;

- зростання частки жінок у загальній кількості трудових мігрантів;

- зростання масштабів нелегальної трудової міграції [8].

Більша частина потоку міжнародної міграції залишається сконцентрованою у декількох країнах - 75% усіх світових мігрантів зосереджено у 12% усіх країн світу: так, традиційними історично країнами призначення мігрантів залишаються Австралія, Канада, Нова Зеландія, Сполучені Штати Америки, а відносно новими країнами призначення мігрантів є Ірландія, Італія, Норвегія, Португалії.

У більшості розвинених країн активна міграція відбувалася в періоди складного розвитку. Однак ці процеси стабілізувалися в міру вирішення проблем. Італія, наприклад, вимагала вільного руху робочої сили як основної умови членства в ЄЕС. Італія, яка зараз є однією з найдинамічніших країн, що розвиваються, скоротила імміграцію і стала імпортером та експортером робочої сили. Інші середземноморські країни йдуть тим же шляхом [13].

Водночас, для країн-експортерів робочої сили існують незаперечні переваги: еміграція частини населення за кордон нормалізує ринок праці країни. Наприклад, у Пакистані наприкінці 1990-х років безробіття скоротилося на третину завдяки закордонній міграції. Таким чином, експорт робочої сили зменшує тиск на надлишкові трудові ресурси країни і, відповідно, знижує соціальну напруженість. Велика кількість емпіричних даних свідчить про те, що трудова міграція сприяє підвищенню середньої заробітної плати та доходів найбільш вразливих верств населення в країнах-донорах [23].

Зростає кваліфікація людей, які виїжджають до інших країн. Перебуваючи за кордоном, мігранти стикаються з більш сучасними технологіями, що використовуються в приймаючій країні, а також з вищими стандартами трудової етики, дисципліни та організації виробництва. Після повернення всі ці умови мають значний вплив на трудовий потенціал і загальний процес соціально-економічного розвитку країни-експортера робочої сили.

Для державних фінансів країни, що емігрує, відтік робочої сили означає, з одного боку, зменшення податкових надходжень. З іншого боку, відтік робочої сили зменшує навантаження на державний бюджет через скорочення трансфертних платежів та соціальної допомоги. Важливим фіскальним наслідком відтоку робочої сили для країн міграції є великі грошові перекази, які мігранти надсилають родичам і друзям на батьківщину. Наприклад, у колишній Югославії, одному з найбільших світових експортерів робочої сили, річний дохід від експорту товарів і послуг становив близько 10 мільярдів доларів США, тоді як фактичні надходження від експорту становили близько 3 мільярдів доларів США. За останні 15 років експорт робочої сили мав найсильніший вплив на економіку Пакистану. Грошові перекази, які надсилають до цієї країни люди, що працюють за кордоном, у п'ять разів перевищують надходження від експорту товарів і послуг. В останні роки з'явилася нова група лідерів: великі країни-експортери, такі як Польща, Ізраїль, Канада, Австралія та Італія [12].

Від експорту робочої сили виграє як економіка в цілому, так і національний бюджет, головним чином через податки, які сплачують компанії-посередники у працевлаштуванні. У деяких країнах мігранти сплачують податки безпосередньо до державного бюджету, як це передбачено законодавством або міжурядовими угодами. У Туреччині, наприклад, молоді мігранти сплачують спеціальну суму до державного бюджету, щоб відстрочити свою військову службу.

Міжнародні організації беруть активну участь у науково-практичній розробці та реалізації багатьох проблем країн-експортерів. Наприклад, ЄС вивчав можливість створення фонду з країнами Магрибу для запобігання масової еміграції з регіону Магрибу. Цей фонд фінансував би програми реалізації спільних проектів зі створення нових робочих місць, організації мережі курсів перекваліфікації з використанням досвіду європейських країн, поліпшення системи освіти, а також робив би конкретний внесок у підтримку найбільш вразливих верств суспільства, підтримуючи таким чином соціальну стабільність.

У багатьох країнах міграція допомогла виправити порушення в процесі відтворення робочої сили. Що стосується робочої сили, то розширення відтворення забезпечує кількісне та якісне зростання трудових ресурсів. Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на можливі негативні наслідки експорту робочої сили (наприклад, "відтік мізків"), країни, які експортують робочу силу і отримують значні грошові перекази з-за кордону, не мають наміру відмовлятися від практики трудової міграції. Завдяки великому досвіду, напрацьованому протягом десятиліть, і стабільним зв'язкам між традиційними партнерами, співпраця в цій сфері, ймовірно, продовжиться і в майбутньому.

Для країн-імпортерів робочої сили імпорт робочої сили має багатогранний вплив на економіку приймаючої країни, яка використовує її як фактор розвитку продуктивних сил. Нижчі витрати виробництва, пов'язані з нижчими цінами на іноземну робочу силу, підвищують

конкурентоспроможність товарів вітчизняного виробництва. У трудомістких галузях і формах виробництва з низьким попитом серед місцевого населення міграція допомагає подолати "вузькі місця" і забезпечити нормальний процес відтворення. Наприклад, наприкінці 1980-х років іноземні працівники становили 15-30% робочої сили в Західній Європі, а в середині 1990-х років - вже 15-30%. У Німеччині та Франції некваліфіковані робітники з Туреччини та Північної Африки становили 60-80% мігрантів. Палестинці в Ізраїлі, індонезійці в Малайзії та болівійці в Аргентині добровільно наймаються на важку працю [30].

Довготривале використання іноземної робочої сили зробило країни настільки залежними від робочої сили, що різні сектори національної економіки - будівництво, видобуток вугілля, сфера послуг тощо - не можуть нормально функціонувати без участі нових мігрантів. Міграція дозволяє розвиненим країнам дешевше переміщувати трудові ресурси в періоди відносно високих темпів економічного зростання, а також компенсувати диспропорції розподілу між країнами і секторами, що зазнають значних структурних змін у процесі технологічних інновацій та інтеграції.

В результаті трудової міграції в багатьох розвинених країнах виникають подвійні ринки праці. На одному ринку продається внутрішня робоча сила, а на іншому - іноземна. Теорія подвійного ринку праці М.Ж. Піоре та А. Портеса визначає сегментацію ринку праці як історичний процес, в якому політичні та економічні сили заохочують поділ ринку праці на окремі субринки (ринкові сегменти) з різними характеристиками та правилами поведінки [46].

Громадяни країни працюють як кваліфікована робоча сила в промисловості та у сфері послуг. Більшість мігрантів працюють на найбільш трудомістких і небезпечних видах робіт, з довшим робочим тижнем і нижчою заробітною платою, ніж місцеві працівники. Іноземні працівники часто розглядаються як амортизатори під час кризи або безробіття. Вони першими потрапляють під скорочення. В результаті "відтоку мізків" США заощадили

щонайменше 15 мільярдів доларів США на освіті та дослідженнях лише між 1985 та 1995 роками.

Існує думка, що імміграція є зайвим тягарем для бюджету приймаючої країни через збільшення допомоги по бідності, навантаження на державні школи та збільшення витрат на охорону громадського порядку. Однак це не відповідає дійсності. Мігранти сплачують набагато більше податків, ніж їхній приїзд коштує бюджету, а отже, й іншим платникам податків. Нелегальні іноземні робітники, особливо з Мексики, також є платниками податків у США. Як нелегальні іммігранти, вони де-факто не мають доступу до суспільних благ і послуг, але платять податки на сегрегацію та податки на заробітну плату.

У розвинених країнах з низьким рівнем народжуваності та скороченням зайнятості мігранти допомагають підтримувати адекватний рівень пенсій та систем соціального забезпечення. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зазначає, що в розвинених країнах, які страждають від старіння населення, міграція покращує демографічну ситуацію. У Франції, Німеччині та Швеції 10% новонароджених, у Швейцарії - 24%, а в Люксембурзі - близько 38% народжуються в сім'ях іммігрантів [6].

У фіскальному плані іноземні працівники створюють додаткове навантаження на державні фінанси, збільшуючи витрати на переїзд, охорону громадського порядку та деякі соціальні витрати (особливо, коли мігранти привозять із собою сім'ї). З іншого боку, країна-реципієнт може отримати швидку робочу силу без витрат на навчання та підготовку, водночас сплачуючи додаткові податки до національної скарбниці.

Політика імпорту іноземної робочої сили сьогодні підтримується багатьма економістами. Наприклад, американський дослідник Д. Саймон опублікував у 1989 році фундаментальне дослідження "Економічні ефекти міграції", в якому позитивно оцінив вплив міжнародної трудової міграції на світову економіку в цілому [11].

2.2. Історичні особливості міграційних процесів в Україні

Зовнішня міграція в Україні має давню історію, зумовлену соціально-економічними, політичними та релігійними причинами: У другій половині 13 століття першими українськими емігрантами з країни були українські будівельники та ремісники, які оселилися в місті Москві, люди, що рятувалися від татарського насильства, купці та інші верстви. У козацький період (16-18 століття) частина українців з різних причин переїхала на територію Російської імперії. На землі Московії переселялися українські козаки, а також цивільні особи. Міграція в Україну за часів козацтва почалася з політичних причин. Так звана "мазепинська" еміграція, яка відбулася після поразки шведської армії під Полтавою, була першою великою політичною еміграцією з України. Після Полтавської битви вимушена еміграція зі східної України до північних регіонів і міст Росії посилилася у зв'язку з будівництвом економічних, військових і стратегічних об'єктів та розбудовою Санкт-Петербурга [27].

Розвиток колись величезної Російської імперії супроводжувався масовою еміграцією українців з України: між 1891 і 1900 роками українські емігранти становили 36% усіх емігрантів в імперії, а між 1901 і 1910 роками та в роки, що передували Першій світовій війні, ця цифра зросла до 49% і досягла 60%. Між 1896 і 1914 роками 1,6 мільйона людей з дев'яти регіонів України емігрували на Урал. З них 23% виїхали з Полтавщини, 17% - з Чернігівщини, 12% - з Київщини, 9% - з Херсонщини, 7% - з Таврії, 4,5% - з Поділля і 4% - з Волині. У той же час активізувалася еміграція з території Західної України за кордон, і в період з 1895 по 1913 рік країну покинули 413 000 осіб.

Еміграція українців була особливо помітною в радянський період: примусова колективізація в 1929-1930 роках призвела до вигнання з України близько 1 мільйона осіб, а під час війни близько 2 мільйонів осіб було евакуйовано на схід Радянського Союзу. Після війни еміграція з України до Центральної Азії та Сибіру стала масовою [17].

За винятком останніх кількох років, обмін населенням між Україною та іншими колишніми радянськими республіками характеризувався стабільними

міграційними потоками та незмінністю географії міграційних зв'язків. Протягом багатьох років основним партнером України в міграційних обмінах була Росія, переважно в регіонах Уралу, Центрального Причорномор'я, Північного Кавказу, Північно-Західного та Східного Сибіру. Українська молодь брала активну участь в освоєнні цілих земель у Казахстані та на заклик комсомолу виїжджала на будівництво гідроелектростанцій у Сибіру, Байкало-Амурської магістралі та нових промислових об'єктів у Прибалтиці. Водночас Україна також приймала емігрантів з інших республік СРСР: За 30-річний період частка міжреспубліканської міграції у прирості населення становила близько 25%.

Повністю зупинити міграцію за часів диктатури не вдалося, яка мінімізувала контакти громадян із зовнішнім світом і намагалася оточити їх "залізною завісою". Деякі люди виїжджали з країни нелегально на заробітки або з метою туризму, іноді свідомо перетинали кордони і просили політичного притулку у влади країни призначення або шукали возз'єднання сім'ї, що було єдиним легальним способом виїхати з країни. Еміграція з України та Радянського Союзу в цілому мала насамперед етнічний характер, оскільки більшість тих, хто мав близьких родичів за кордоном, були представниками певних етнічних груп (євреї, німці, греки та вірмени). Цьому сприяла позиція ізраїльського та німецького урядів, які гарантували в'їзд і поселення представників своїх етнічних груп, а також діяльність організованих і впливових єврейської, вірменської та інших діаспор [38].

У 1970-х роках етнічна еміграція значно зросла, і тиск міжнародної спільноти змусив радянський уряд дещо послабити заборону на еміграцію. Якщо в період з кінця Другої світової війни до 1970 року з України до Ізраїлю виїхало трохи більше 2 000 осіб, то в 1970-х роках з України виїхало близько 81 000 осіб, дві третини з них між 1975 і 1979 роками. Серед єврейських емігрантів з СРСР громадяни України займали більш важливе становище, ніж представники інших радянських республік. Це було пов'язано з географічною

близькістю до кордону та наявністю великої єврейської меншини в Україні, яка намагалася зберегти родинні зв'язки.

Єврейська еміграція мала значний вплив на Україну як кількісно, так і якісно. Чверть дорослих, які емігрували до Ізраїлю, були випускниками університетів; лише у 1980 році Україну покинули 67 інженерів, 40 лікарів, 57 університетських професорів, юристів, музикантів, художників та інших висококваліфікованих фахівців. Значна кількість дітей (близько чверті емігрантів) виїхала на постійне місце проживання з батьками. Це негативно вплинуло на вікову, професійну та кваліфікаційну структуру єврейської меншини в Україні. Загалом, в результаті еміграції та спричинених нею несприятливих демографічних тенденцій кількість євреїв в Україні зменшилася приблизно на 150 000 осіб (18,3%) між 1970 та 1979 роками.

Еміграція німецьких громадян з України не була дуже масовою, але досить інтенсивною: 34,1 тис. німців проживало в Україні за переписом 1979 року. За даними візового та реєстраційного відділу Міністерства внутрішніх справ, близько 3 000 німців отримали дозвіл на постійне проживання за кордоном у 1970-х роках, що означає, що майже кожен 10-й представник німецької меншини емігрував [22].

Довготривала міграція сільської молоді до міст України та за кордон трансформувала всі демографічні структури та процеси в сільській місцевості країни. У зв'язку з тим, що сільська еміграція - це переважно молоді та працездатні люди, цей процес супроводжується збільшенням частки пенсіонерів, зростанням рівня смертності сільського населення, зниженням рівня народжуваності та зменшенням частки дітей і підлітків [39].

Неконтрольована міграція сільського населення призвела до значних деформацій не лише у віковій та статевій структурі сільського населення України. Поглиблення гендерного розриву в багатьох вікових групах значно погіршило ситуацію на сільському шлюбному ринку: У 1989 році на кожну 1000 чоловіків у віці 16-40 років припадало від 833 до 957 жінок тієї ж вікової групи.

У той час як у сільській місцевості спостерігався дефіцит жінок, у містах спостерігався їхній надлишок майже у всіх вікових групах, що поглинало більшу частину приросту населення республіки. Гендерний дисбаланс серед населення репродуктивного віку призвів до труднощів при укладанні шлюбів, а кількість дітей, народжених поза шлюбом, досягла дуже високого рівня. У містах цей показник зріс з 7,9% у 1985 році до 13,1% у 1993 році, а в сільській місцевості - з 9,2% до 12,8%.

Безпрецедентна міграція селян із сільської місцевості України, яка розпочалася в 1920-х роках і тривала до останнього часу, трансформувала всю демографічну структуру українського села. Абсолютна і відносна чисельність населення працездатного віку скоротилася і зараз становить менше половини сільського населення (48,9%), змінивши його структуру на користь старших вікових груп[9]. Вікова структура в сільській місцевості погіршується, а кількість сільських жителів постійно зменшується через відсутність притоку ззовні та малої ймовірності розширеного відтворення. Сільська демографія постійно погіршується: Між 1959 та 1993 роками частка пенсіонерів у сільській місцевості України зросла в 1,9 рази: 276 пенсіонерів на 1000 осіб працездатного віку в сільській місцевості у 1959 році порівняно з 594 у 1993 році. Це співвідношення збільшилося у 2,2 рази.

Прямим наслідком перерозподілу населення з сільської місцевості до міст в Україні стала докорінна зміна місця проживання населення. В Україні сформувалася система регіонів, де сконцентровано міське і сільське населення. Ці регіони розташовані в межах найскладніших транспортних структур в Україні.

Концентрація населення в районах промислового розвитку і транспортної інфраструктури є вкрай несприятливою для забезпечення ядерної безпеки країни (як з точки зору загрози зовнішнього ядерного розповсюдження, так і екологічних катастроф, таких як аварія на Чорнобильській АЕС). Небажаним є також створення великих територій дефіциту населення в межах України та виключення з господарського обігу значних площ землі. Прямі та непрямі

втрати врожаю зростають з кожним роком і є неприйнятними в умовах економічної кризи.

В Україні, як і в інших республіках СРСР, так званий процес перебудови супроводжувався зростаючим рухом до демократизації суспільного життя та зовнішніх відносин: У 1987 році набула чинності інструкція про створення паспортів, яка значно розширила можливості виїзду з країни з метою возз'єднання сім'ї. Ця інструкція дозволила не лише близьким родичам (батькам, дітям, чоловікам і дружинам), але й братам і сестрам виїжджати на запрошення [24].

Слід зазначити, що міграційні процеси в Україні з повоєнного періоду до 1990-х років мали загалом позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країни, про що свідчать досить високі темпи економічного розвитку. Середньорічні темпи економічного зростання становили 3,5-7 відсотків. Була створена потужна промислова база, розвивалося сільське господарство. Після здобуття незалежності міграційні процеси та їхній вплив на соціально-економічний розвиток України також докорінно змінилися: На початку 1990-х років в Україну повернулося багато українців і представників етнічних меншин, які раніше проживали в Україні (кримські татари, вірмени, болгары, греки, німці та ін.), і сальдо міграції було позитивним (наприклад, понад 282 000 у 1992 році), але в 1993 році потік репатріантів майже припинився, а сальдо міграції стало від'ємним. Починаючи з 1995 року Державний комітет статистики України фіксує і публікує дані про міграцію в межах регіонів, між регіонами в межах України і між державами. Дані публікуються в Національному статистичному комітеті України (НСКУ). Однак офіційна статистика враховує лише зареєстровані випадки міграції. Беручи до уваги ці цифри, особливих проблем з міграцією в Україні не існує [25].

2.3. Сучасні тенденції міграції населення України та основні соціально-економічні чинники зовнішньої міграції

На початку 2000-х років кількість громадян, які виїжджають за кордон України було дуже великим. У 2002 році, наприклад, емігрувало 76,3 тис. осіб. Однак, починаючи з 2003 року, разом з покращенням соціально-економічної ситуації в країні, кількість мігрантів значно зменшилася, і в 2005 році кількість мігрантів склала половину від того, що було раніше.

У 2005 році кількість мігрантів була вдвічі меншою, ніж у 2003 році. Основними причинами трудової міграції українців на початку 2000-х років були низька заробітна плата, безробіття, бажання заробити швидкі гроші, бажання поліпшити житлові умови та погані умови праці [7].

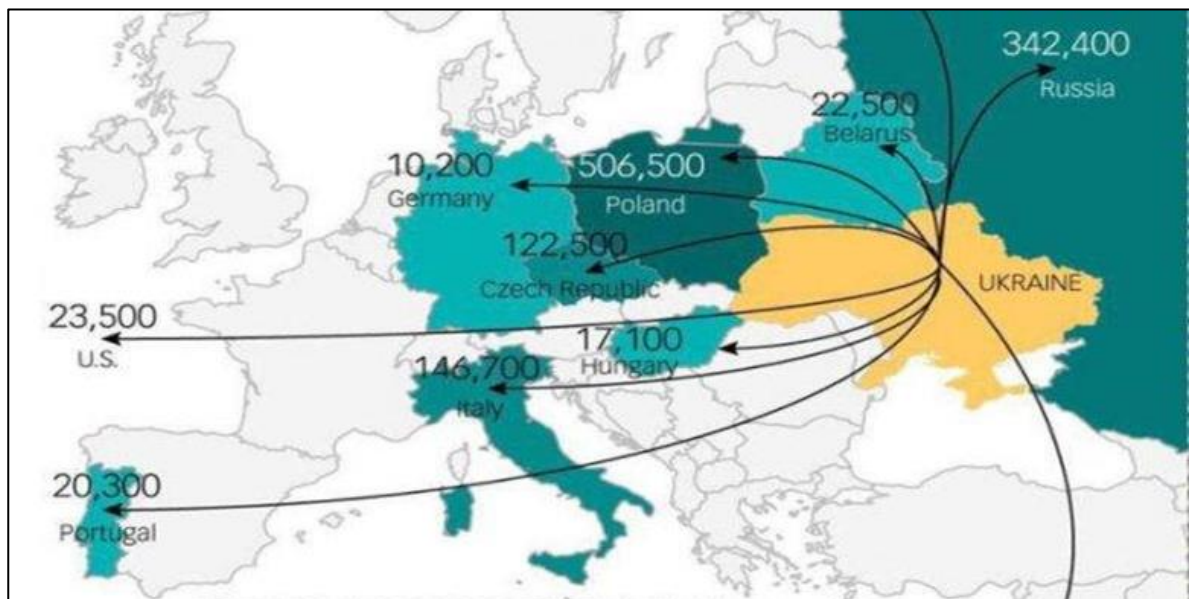

Рис. 2.2. Основні напрямки міграції українців за кордон [51].

У 2011 році Україна займала п'яте місце у світі за кількістю іммігрантів (близько 6,6 млн. осіб). Основні міграційні потоки включають коридори "Російська Федерація-Україна" та "Україна-Російська Федерація", що є другим та третім місцями у світі. Враховуючи, що гроші, зароблені мігрантами в закордонних країнах, такі як інвестиції заощадження, також впливають найважливіші макrorівневі процеси в економічній системі [10].

При вивченні впливу міжнародної міграції на розвиток економіки України важливо проаналізувати та оцінити соціально-економічні причини міжнародної міграції українців.

На сьогоднішній день багато країн є країнами походження, призначення і транзиту українців. Наприклад, Україна традиційно визнавалася країною міграції, проте останніми роками наша країна стала привабливим місцем призначення для мігрантів.

У період з 2002 по 2013 рік кількість мігрантів і чистий міграційний потік змінилися: одними з основних напрямків трудової міграції є Туреччина та країни ЄС у зв'язку з посиленням впливу ЄС. Крім демографічної ситуації, іншими факторами, що "залучають" мігрантів в ЄС, є те, що країни Євросоюзу мають більш високу якість життя, безпеку і свободу, ніж Україна. Крім того, українці виїжджали туди для роботи по годинним трудовим контрактам у 2014 р. Саме громадяни України (серед усіх країн ЄС) мають найбільшу кількість тимчасових призначень.

Серед факторів, які "витісняють" мігрантів з країни, можна назвати наступні:

- низький рівень розвитку, низький рівень засобів до існування, безпеки та навколишнього середовища;
- соціальні загрози, нестабільна зв'язаність і низька якість умов праці;
- нерозвинені механізми ринку праці, відсутність роботи і капіталу;
- завищені ціни на кредити, страхування, ф'ючерси, прагнення до розвитку;

У 2012-2013 роках в Україні стрімко пожвавився процес зовнішньої міграції - вона була викликана очікуваннями щодо підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Кількість мігрантів з України в 2013 році в порівнянні з попереднім роком збільшилося на 52,8 відсотка.

Таблиця 1.1.

Динаміка міграційного руху населення України, 1990-2020 рр. [7].

<i>Рік</i>	<i>Кількість населення, тис осіб</i>	<i>Сальдо міграції, тис осіб</i>	<i>Сальдо міграції, ‰</i>
2001	48663,6	-152,2	-3,13
2002	48240,9	-33,8	-0,70
2003	47823,1	-24,2	-0,51
2004	47442,1	-7,6	-0,16
2005	47100,5	4,6	0,10
2006	46749,2	14,2	0,30
2007	46465,7	16,8	0,36
2008	46192,3	14,9	0,32
2009	45963,4	13,4	0,29
2010	45782,6	16,1	0,35
2011	45598,2	17,1	0,38
2012	45453,3	61,8	1,36
2013	45372,7	31,9	0,70
2014	45245,9	22,6	0,50
2015	42759,7	14,2	0,33
2016	42590,9	10,6	0,25
2017	42414,9	12,0	0,28
2018	42216,8	18,6	0,44
2019	41983,6	21,5	0,51
2020	41732,8	9,3	0,22

Сьогодні Україна є одним з провідних постачальників робочої сили в Європі, і відтік трудових ресурсів є об'єктивною реальністю. Соціально-економічні показники України значно відстають від європейських стандартів, і тому потоки трудової міграції залежать від низького рівня життя населення, українці починають шукати кращі умови життя для себе та своїх родин [40].

Економічна рецесія 2014 року, девальвація національної валюти та різке зростання внутрішніх цін значно знизили рівень життя українців. Економічна та політична криза, анексія Криму та активізація військових дій на Донбасі сприяли інтенсифікації міграційних процесів. Ситуація, безумовно, погіршується зростанням безробіття. У 2017 році реальний рівень безробіття в Україні становив близько 9,5 %, що вище, ніж у 2016 році, коли він становив 9,3 %. Точних даних про кількість українців, які працюють за кордоном, немає, але, за оцінками Державної служби зайнятості України, наразі за кордоном працює понад 5,5 млн українців. Однак за відсутності достовірних даних про обсяги міграції з України не можна робити однозначних висновків. Слід зазначити, що реальні масштаби трудової міграції набагато більші, ніж публікує Державна служба зайнятості [3].

Широко використовуваним надійним джерелом даних є перепис населення, який в Україні проводився у 2001 році, тобто з того року минуло чимало часу.

Було проаналізовано різні джерела, такі як вибіркові обстеження та соціологічні опитування, які дають лише приблизне уявлення про обсяги притоку мігрантів з України. Наразі деякі європейські країни активно заохочують приплив трудових мігрантів, у тому числі з України. Як наслідок, вони намагаються залучити якомога більше кваліфікованих фахівців з інших країн - відбувається масовий виїзд громадян на роботу в сусідні країни.

За даними соціологічної групи "Рейтинг" до 2022 року понад 36% українців виїжджало на заробітки до Польщі, 25% - до Росії, по 5% - до Чехії та Німеччини і 3% - до Італії. Однак в останні півтори роки багато українців

покинули Росію і мігрували до Польщі та інших європейських країн у зв'язку з воєнними подіями на території України.

Найчастіше українці згадують Німеччину (37%). 26% сказали, що хотіли б працювати в Польщі, 22% - у США, 21% - у Канаді, 16% - у Чехії, 15% - в Італії, 14% - у Великій Британії, 12% - у Франції та 12% - у Швеції, Ізраїль - 11%, Іспанія - 9%, Нідерланди - 7%. Дедалі більше українських мігрантів обирають ЄС. Згідно з даними Євростату про кількість дозволів на роботу, вперше виданих українцям в ЄС, кількість мігрантів, які виїжджають на роботу до Європи та США, потроїлася в період з 2014 по 2016 рік. У 2013 році 236 тис. українців отримали посвідки на проживання в ЄС, у 2015 році ця цифра зросла до 493 тис., а в 2016 році - вже до 589 тисяч [30].

З метою підвищення рівня життя за кордон у пошуках роботи виїжджають люди різного рівня кваліфікації (будівельники, водії, різноробочі тощо), які погоджуються на низьку заробітну плату за будь-яку роботу, без жодних гарантій. Але водночас з нашої країни виїжджають кваліфіковані працівники, що негативно впливає на нашу економіку, науково-технічний потенціал та потенційний ВВП. Серед мігрантів переважають чоловіки (70%), а 35% у віковій структурі становлять особи віком до 30 років. Кілька років тому кількість молодих мігрантів була значно меншою, але зараз міграційний потік зростає.

Трудова міграція українців має вкрай негативні наслідки, які знижують науково-технічний розвиток країни та ускладнюють внутрішню економічну ситуацію. Однак міграційний процес є не лише негативним явищем, але й має позитивні аспекти. Українці привозять або переказують в Україну значну частину своїх доходів для своїх сімей, поповнюючи національну скарбницю та збільшуючи обіг коштів. Грошові перекази трудових мігрантів допомагають сім'ям мігрантів підтримувати стабільний рівень життя. Загалом, за даними НБУ, грошові перекази від мігрантів склали 5,5 млрд доларів США у 2016 році (5,8% ВВП) та 5,2 млрд доларів США за перші три квартали 2017 року, що значно перевищує прямі іноземні інвестиції [20].

РОЗДІЛ 3

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ

3.1. Регіональні та часові особливості міграційних процесів в Україні в період воєнного стану

Масштабна збройна окупація України Російською Федерацією та військова операція, розпочата російськими військами 24 лютого 2022 року, призвела до жертв серед цивільного населення в різних регіонах країни, руйнування або зупинки багатьох об'єктів критичної інфраструктури та масового знищення цивільного майна. Всі ці та інші негативні наслідки військової окупації призвели до масштабної міграції, яка, за оцінками Ради ЄС, може скоротити населення України на 24-33% через тривалість конфлікту та нестабільне функціонування інфраструктури. За офіційними даними, з початку активної фази збройної агресії Росії населення України скоротилося на 6,7 млн осіб. Змінилася також статеві-вікова структура населення: зменшилася частка молоді віком до 20 років та жінок працездатного віку [21].

Більша частка емігрантів - люди працездатного віку та з високим рівнем освіти. За оцінками, сьогодні в Україні залишаються близько 36 мільйонів людей. Це не точна цифра, оскільки невідома точна кількість загиблих, як цивільних, так і військових, а також загальна кількість людей, які покинули країну. Виїзд працездатного населення, ймовірно, матиме негативний вплив на економіку в плані скорочення споживання, дефіциту робочої сили та навантаження на соціальний сектор.

У післявоєнний період попит на фахівців у деяких галузях, таких як сільське господарство, будівництво та охорона здоров'я, ймовірно, зросте. Тому, окрім належної фінансової підтримки цих галузей, необхідна продумана модель залучення працездатного населення України та мігрантів до відбудови післявоєнної держави. Досвід залучення повоєнних мігрантів вже практикувався європейськими країнами в період після Другої світової війни.

Одразу після вторгнення влада швидко адаптувала монетарну та валютну політику для підтримки монетарної та валютної стабільності. Пізніше вони девальвували обмінний курс, щоб компенсувати значну втрату міжнародних резервів, що допомогло стабілізувати валютні резерви та підтримати загальну макроекономічну та фіскальну стабільність. Фіскальна політика була зосереджена на пріоритетному фінансуванні видатків на оборону, соціальні виплати, гуманітарні потреби та, за можливості, ремонт деяких об'єктів критично важливої інфраструктури. Невизначеність щодо обсягу фінансових потреб залишається дуже високою через тривалість та інтенсивність війни, а економічні ризики, ймовірно, будуть високими, включаючи можливість подальшого пошкодження критично важливої інфраструктури та подальших перебоїв у сільському господарстві та енергетичному секторі.

Ринок праці також стикається з проблемами через зміну чисельності та складу робочої сили внаслідок масштабної еміграції та мобілізації. Кількість зареєстрованих безробітних на одну вакансію зростає з шести до 12 з початку війни, а за даними опитувань, рівень безробіття сягнув 40%. Реальна заробітна плата значно впала.

За експрес-оцінками, зростання ВВП у другому кварталі 2022 року було на 37,2% нижчим, ніж за аналогічний період минулого року.

Водночас МВФ зазначає, що активні конфлікти перемістилися у східні та південні регіони, тоді як активність у невійськових районах стабілізувалася, оскільки економіка пристосовується до умов війни [33].

Однак приватне споживання та інвестиції залишаються слабкими через зниження купівельної спроможності, фіскальні обмеження та масштабну еміграцію.

МВФ продовжує прогнозувати, що ВВП України скоротиться приблизно на 35% протягом року. Інфляція сягне 30% до кінця 2022 року.

Згідно зі звітом, логістичні проблеми, пов'язані з війною, продовжують чинити тиск на економіку, особливо щодо роботи портів, транспортних мереж та енергетичної інфраструктури.

Війна спричинила безпрецедентне зростання бюджетного дефіциту, зниження економічної активності обмежило податкові надходження, дисбаланс на валютному ринку; тиск послабився після того, як НБУ девальвував прив'язку обмінного курсу на 25%. Водночас несуттєві видатки було скорочено, але видатки на оборону, зокрема, продовжували зростати. Як наслідок, дефіцит бюджету без урахування іноземної допомоги, за оцінкою, сягнув 13,9% ВВП у 2022 році станом на кінець серпня. Значне зростання неподаткових надходжень від іноземних грантів знизило загальний дефіцит бюджету до близько 8% ВВП на кінець серпня.

Через зтяжний характер війни МВФ характеризує перспективи на 2023 рік як обмежені та дуже невизначені [45].

За перший місяць широкомасштабної війни Україну покинули 3,6 мільйона людей. За оцінками Міжнародної організації з міграції, ще 6,5 мільйона людей залишили свої домівки і оселилися в інших країнах. У перші дні на прикордонних переходах між Україною і Польщею та іншими країнами ЄС утворилися кілометрові черги.

Щодня кордон перетинали понад 150 000 людей. Виїзди до великих міст, які вже постраждали в перші дні, були не менш перевантажені. За даними Національної прикордонної служби, кількість черг на виїзд з України на кордоні з ЄС значно зменшилася з 20 березня. Проте, подорож до кордону і виїзд з країни в безпечні райони залишається проблемою для мешканців багатьох українських міст. Спроби виїхати з Маріуполя, Чернігова, Сум та інших міст можуть призвести до загибелі людей через неповагу до гуманітарних коридорів та постійні обстріли цивільного транспорту з боку російських сил.

За оцінками на основі національного опитування МОМ, проведеного 9-16 березня 2022 року, з різних регіонів України виїхали: південь – 220 243 – центр, 187 854 – захід.

Рис. 3.1. Внутрішні переміщення українців під час війни (за даними аналітичного центру Cedos) [44]

Можна припустити, що переміщення всередині країни відбувалися хвилеподібно залежно від наявності бойових дій у регіоні чи населеному пункті. Згідно з оцінками, які базуються на вищезазначеному опитуванні, 48% переміщених осіб в Україні залишили свої домівки після початку війни, 45% покинули свої домівки, коли війна досягла їхнього регіону, і 5% покинули свої домівки. проживання заздалегідь. конфлікту.

За оцінками МОМ, більшість населення мігрувало до західного макрорегіону: понад 2,5 млн осіб [47]. (Однак дані, оприлюднені урядами західних регіонів, не збігаються з цими оцінками. Цю різницю можна пояснити тим фактом, що лише невелика частина людей вирішує повідомити місцеву владу про свій приїзд: реєстрація найімовірніше відбувається у випадках, коли прибулі шукають допомоги з поселенням або гуманітарної допомоги.

Незважаючи на недосконалість методу збору інформації, дані регіональних органів влади показують значні коливання кількості новоприбулих ВПО за регіонами. 17 березня 2022 року облдержадміністрація повідомила про таку кількість внутрішньо переміщених осіб: Львівська область: 200 тис. Івано-Франківська область: 80 тис. Закарпатська область: 80 тис. Хмельницька область: 70 тис. Чернівецька – 50 тис. Тернопільська область – 45 тис. Волинська обл. - 23000, Рівненська - 20315.

Частина внутрішньо переміщених осіб продовжує переміщуватися як в межах України, так і за кордон. Майже половині (44%) жителів України під час війни довелося тимчасово розлучитися з родиною. Таким чином, переміщення ВПО може бути пов'язане зі спробами возз'єднання сім'ї або, навпаки, із зусиллями захистити найбільш уразливих членів сім'ї (наприклад, вагітних жінок, жінок з маленькими дітьми) шляхом їх відправлення за кордон.

Деякі люди змушені залишати свої домівки вдруге. Серед областей і міст, які зараз перебувають у зоні активних бойових дій, чимало приймають переселенців з 2014 року. За даними Мінсоцполітики, у 2021 році з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей було зареєстровано близько 1,46 млн переселенців. , Автономної Республіки Крим та Севастополя. Найбільше переселенців було в Донецькій (512 тис.) і Луганській (282 тис.), Києві (163 тис.) і Харківській (136 тис.) областях. Міста з високою часткою ВПО до широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну включали Северодонецьк (44% ВПО), Маріуполь (20%), Ізюм (13%), Буча (11%), %, Ірпінь (9%), Бердянську (8%), Києві (5,5%) та ін. Усі зараз потерпають від активних бойових дій [16].

3.2. Характеристика міграційних потоків внутрішньопереміщених осіб в Україні

За даними восьмої хвили досліджень МОМ (Міжнародної організації з міграції), проведеної з 17 по 23 серпня серед населення України віком від 18 років, змінили місце проживання приблизно 6 мільйонів 975 тисяч осіб [34]. Це

на 5% більше, ніж місяць тому, і на 8% більше, ніж у першій хвилі опитувань. Загалом за останній місяць кількість репатріантів (як з інших регіонів України, так і з-за кордону) зросла на 8% до близько 6 мільйонів. А кількість тих, хто збирається переїхати, залишилася на тому ж рівні: 1,2 мільйона.

Рис. 3.2. Демографічна ситуація в Україні та прогноз на майбутнє [34].

Найбільше виїжджали:

- Донецька та Харківська області: по 21% від загальної кількості ВПО.
- Київ та Миколаївська область: по 10%.
- Запорізька область — 8%.

На відміну від:

- Дніпропетровська та Київська області – по 10%.
- Харківська область – 9%.
- Запорізька та Львівська області – по 6%.

34% переміщених осіб відвідали свої домівки з початку війни (ці виселення не вважаються поверненням). У більшості випадків це стосується жителів макрорегіонів Київ і Північ (64% і 65% відповідно) [49].

140 днів: середній термін перебування в стані внутрішньо переміщених осіб протягом 180 днів після початку війни.

Більшість переселенців – жінки віком від 25 років.

Найактивніше мандрували люди з дітьми віком від 1 до 17 років та з хронічними захворюваннями. З усіх опитаних 50% мають дітей (48% мають одну дитину, 37% мають двох).

54% домогосподарств ВПО з немовлятами та дітьми віком до 5 років зазначили, що з початку війни мають проблеми із забезпеченням достатнього харчування для своєї дитини/дітей (наприклад, складно знайти дитячі суміші).

Основною потребою людей, які змінили місце проживання є гроші (74% опитаних).

Найбільш вразливі сегменти населення зображені на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Вразливі сегменти населення (за даними [7])

Стратегії виживання, які використовували:

- Витрачали заощадження — 75%.
- Заощаджували на їжі — 68%.
- Зменшили основні непродовольчі витрати — 67%.

31% людей, яких запитали про їхню професію, відповіли, що вони мають оплачувану роботу. 38% були безробітними (з них 27% активно шукали роботу) і 11% не шукали роботу. Найбільша частка безробітних у південному макрорегіоні та м. Києві. Найбільше потребують грошей і ті, хто зараз повернувся на постійне місце проживання: 67%. Крім того, 21% та 20% зазначають потребу в їжі та ліках/медичних послугах [36].

3.3. Характеристика зовнішніх міграційних процесів та українських діаспор емігрантів в період воєнного стану

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, з 24 лютого по 22 березня Україну покинули 3 626 546 осіб. Інформація про кількість біженців приблизна і може змінюватися заднім числом.

Найбільше людей покинули Україну в період з 27 лютого по 9 березня. За цей період кордон з Україною залишили 1 649 088 осіб; Щодня з країни залишали понад 150 тисяч осіб. 6 березня кордон перетнули 210 526 осіб, найбільше за добу. З 17 березня кількість людей, які виїжджають, поступово зменшується, що свідчить про те, що перша хвиля біженців спала. У Верховному комісаріаті ООН у справах біженців підраховали, що Україну можуть покинути ще близько 4 мільйонів людей.

За даними прикордонних пунктів, 22 березня кількість виїздів до прикордонних з Україною країн становить:

- Польща: 2 144 244 (за даними місцевої влади, українці приїжджають переважно до найбільших польських міст, особливо до Варшави та Кракова, тому пропускна здатність у цих містах поступово вичерпується, тому біженцям рекомендується їхати в інші міста чи країни ЄС);

- Румунія: 555 021 (це також включає тих, хто вперше поїхав до Молдови та з Молдови до Румунії);
- Молдова – 371 104 (це найбільша кількість біженців з України на душу населення, тоді як ЗМІ кажуть, що їх у країні понад 100 тис.);
- Угорщина: 324 397;
- Росія: 271 254 (за даними уряду РФ, які можуть бути неточними; можуть включати осіб, вимушено переселених з тимчасово окупованих територій України; згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2022 р. № 188- р, з 28 лютого закрито весь транзит на українсько-російському кордоні);
- Словаччина: 256 838;
- Білорусь: 4938 (за даними білоруської влади; ці цифри можуть включати людей, примусово депортованих з тимчасово окупованих територій України; як і у випадку з Росією, з 28 лютого закриті всі пункти пропуску на українсько-білоруському кордоні) [41].

Кількість людей, що виїжджали за кордон в березні, проілюстрована графіком на рис. 3.4.

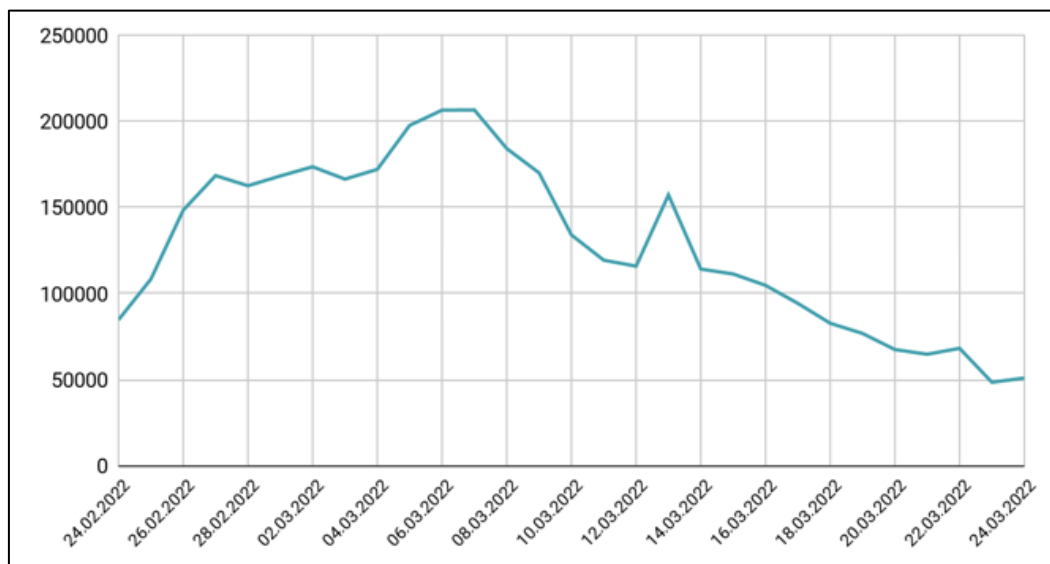

Рис. 3.4. Динаміка кількості людей, які виїхали з України в період з 24.02.2022-24.03.2022 (осіб/добу) (за даними Суспільне Новини [41])

Для деяких людей країни, які межують з Україною, є транзитними під час подорожей до інших країн ЄС, зокрема Німеччини, Австрії, Чехії, Італії, Франції, Іспанії, Португалії, країн Балтії тощо. притулок за межами ЄС.

Оскільки в ЄС немає обов'язкового прикордонного контролю, оцінку кількості вимушених мігрантів з України до країн ЄС, які не мають кордону з Україною, можна зробити з інших джерел. По-перше, це оцінки, зроблені спеціалізованими органами в приймаючих країнах, на основі кількості безкоштовних проїзних карток, виданих українським біженцям для подорожей країною, та/або кількості людей, які користуються автобусами, організованими національними мережевими органами. Муніципалітети або державні органи для поїздок до цих країн з Польщі, Словаччини, Румунії та Угорщини.

Іншим джерелом даних також є дані операторів мобільного зв'язку. Кількість українських біженців у цих країнах можна визначити на основі даних про реєстрацію в певних органах, переважно для отримання тимчасового захисту, а також для отримання соціальної допомоги та/або реєстрації в притулках.

За оцінками Міністерства внутрішніх справ, станом на 22 березня в країні проживало близько 232 000 євреїв.

Біженці з України. Водночас соціальна інфраструктура Берліна – великого міста, через яке українські жінки їдуть до Німеччини потягами та автобусами з Польщі та інших країн, що межують з Україною – вже перевантажена, що спонукає місцеву владу рекомендувати біженцям їхати до інших міст країни. Біженці, які вже прибули в місто і потребують розміщення, можуть бути відправлені в інші федеральні землі.

Міністерство внутрішніх справ Австрії оцінює кількість біженців у 117 000 (станом на 14 березня) і зазначає, що близько 75% можуть виїхати до інших країн [42]. За перший тиждень реєстрації (14-21 березня) 17 тис. жінок-біженок звернулися з проханням про надання тимчасового захисту в країні.

За даними мобільних операторів, до Чехії прибуло понад 270 тисяч осіб. Біженці з України. З них 205 000 отримали спеціальні довгострокові візи для

перебування в країні після прибуття; з 22 березня їх замінять на посвідчення статусу особи з тимчасовим захистом. За словами міністра внутрішніх справ Чехії, країна не має можливостей прийняти більше людей. Як і у Варшаві та Кракові в Польщі та в Берліні в Німеччині, гостра нестача житла є серйозною проблемою для чеських муніципальних органів влади [48].

За даними Національного статистичного управління Литви, станом на 24 березня понад 30 тисяч осіб зареєструвалися як біженці з України. Станом на 22 березня 18,5 тис. українських біженців подали документи на надання тимчасового захисту в Португалії. Проте загальна кількість жінок-біженок у країні може бути дещо вищою. За оцінками міністерства внутрішніх справ Італії, з 22 березня в країну прибуло понад 61 тис. осіб. Біженці з України. Міністерство внутрішніх справ Франції оцінює кількість біженців у 26 тис. осіб, з яких 10 тис. уже отримали статус тимчасового захисту. За даними прикордонної служби Естонії, з 18 березня в країну прибуло понад 25 тисяч біженців з України, з яких приблизно п'ята частина поїде в інші країни.

У європейських країнах рівень соціальної допомоги у 2023 році виглядає наступним чином (в євро на місяць):

- Австрія - 50-200 євро (все залежить від місця проживання та кількості членів сім'ї).
- Бельгія - 220 євро.
- Великобританія - 180-250 євро для дорослих і 20-30 євро для дітей (вік має значення).
- Угорщина - 22,76 євро. Мігранти з "інтеграційною" угодою отримують житлову субсидію та додаткову фінансову підтримку.
- Німеччина - 340 євро.
- Ірландія - держава оплачує проживання в центрах з повним пансіоном і мовне навчання.
- Іспанія - 51,6 євро плюс 18 євро на дитину до 18 років. Щомісяця видається проїзний квиток і €363 на рік на одяг.
- Італія - €35 на день, €2,5 додатково.

- Латвія - €2,15 за проживання в центрі; €256 після надання притулку; діти до 18 років отримують €76.
- Литва - 10 євро за проживання в центрі, де дозволено перебування до 18 місяців.
- Люксембург - 225 євро.
- Мальта - 130 євро на харчування.
- Нідерланди - 20-45 євро на тиждень на харчування і 13 євро на інші витрати.
- Польща - 16 євро.
- Румунія - 136 євро. Виплати здійснюються лише за дев'ять місяців.
- Словаччина - 300 євро плюс одноразова допомога в розмірі 40 центів на день.
- Фінляндія - 316 євро.
- Франція - 200 євро на голову сім'ї та 100 євро на кожного дорослого.
- Чехія - 13,29 євро за проживання в державних установах.
- Швейцарія - 1049 євро.
- Швеція - 2,57 євро на добу.
- Естонія - 90 євро на місяць [18].

3.4. Прогнози та перспективи повоєнної міграційної політики

МВФ прогнозує зниження реального ВВП України цього року на понад мінус 35%, а до 2025 року ВВП буде на третину нижчим за довоєнний рівень 2012 року. Міжнародне агентство Moody's прогнозує падіння економіки України у 2022 році на 35%³. За його оцінками, регіони, тимчасово окуповані російськими військами до вторгнення, становили близько 20% ВВП України через концентрацію промислової та сільськогосподарської діяльності.

Moody's очікує, що вибух продовжуватиме уповільнювати відновлення значної економічної активності до кінця цього року. Водночас, якщо з 2023 року українська економіка почне поступово відновлюватися, вторгнення РФ

«ймовірно призведе до непоправних втрат ВВП» навіть за умови надходження масової зовнішньої фінансової допомоги. За оцінками Світового банку, з початку війни Україна втратила понад 4,8 млн робочих місць (продовження бойових дій, за оцінками МОП, призведе до втрати до 7 млн робочих місць) [19].

Після початку війни міжнародні рейтингові агентства істотно знизили рейтинги країн, експорт товарів і послуг скоротиться в 2-3 рази, а співвідношення державного боргу до ВВП зросте до 90,7%.

Широкомасштабне нагромадження інвестиційних коштів є одним із найважливіших чинників відновлення та запорукою більшого зростання національних економік. Основними напрямками політики післявоєнної відбудови, які сприяли збільшенню інвестиційних потоків і зростанню національних економік, були: розвиток ринкової економіки та фінансового ринку; залучення іноземних інвестицій; визначення пріоритетів розвитку та спрямування внутрішніх інвестицій у галузі на довгострокову перспективу; підтримуюча фіскальна політика; розвиток науки і техніки.

Глибина спаду української економіки визначатиметься насамперед тривалістю бойових дій та обсягом завойованої війною території України. І висока ймовірність затягування конфлікту є основним ризиком погіршення соціально-економічної ситуації в Україні та світі.

Норматив валового нагромадження основного капіталу відображає ефективність використання інвестицій для забезпечення динамічного післявоєнного розвитку постконфліктних країн.

Результати аналізу та регресійна модель підтвердили позицію економічної теорії щодо позитивного впливу стандарту WNOK та негативного впливу інфляції на динаміку ВВП України. Розрахунки показали, що досягнення стандарту WNOK на рівні 30-35% ВВП та дотримання умов макроекономічної стабільності може забезпечити прискорення відновлення економіки України у післявоєнний період [43].

Передумовою для очікування післявоєнного відновлення України було надходження значної зовнішньої підтримки, щоб допомогти їй відбудуватись, залучити інвестиції, подолати низьку інфляцію та успішно реалізувати план Маршалла для України; досягнення високої норми нагромадження основного капіталу, що забезпечить більш короткий період відновлення економіки; відновлення макроекономічної стабільності.

Мільйони українців уже повернулися з-за кордону протягом 2022 р. Можливості повернення на Батьківщину громадян України з країн тимчасового перебування розглядаються в середньо- й довготерміновій перспективі. Вони значною мірою залежать від умов, на яких зможуть об'єднатися родини – в Україні чи за кордоном.

Крім того, повернення громадян України до попереднього місця проживання або місця реєстрації в Україні значною мірою залежить від:

- безпекової ситуації та подальшого розвитку післявоєнного періоду;
- загальної соціально-економічної ситуації в Україні;
- можливості вирішення проблеми подальшого працевлаштування;
- зміни умов прийому в країнах тимчасового перебування українців;
- відновлення соціальної інфраструктури України та пошкодженого житла;
- загальної перспективи розвитку країни, бачення безпечного майбутнього;
- впровадження інституційних механізмів роботи з найбільшою кількістю мігрантів, діаспори та потенційних репатріантів з різних країн світу з метою повернення в Україну громадян-резидентів.

Розробка національної політики адаптації та інтеграції трудових мігрантів у післявоєнний період має ґрунтуватися на європейських адаптаційних практиках. У майбутньому українське суспільство може зіткнутися з проблемами, подібними до тих, що існують в ЄС. Тому, поряд з розробкою інституційно життєздатної міграційної політики, вже зараз необхідно вносити зміни до чинного міграційного законодавства. Україна має можливість

уникнути негативних соціокультурних і політичних наслідків міграції, з якими зіткнулися країни ЄС. Для цього необхідна надійна міграційна статистика, спроможність центральних і місцевих органів влади організувати міграційний процес і, звичайно, відповідна правова база.

Рис. 3.5. Оцінка перебування осіб, які повернулися в Україну, за макрорегіонами [50]

Але треба враховувати те, що в Україну може приїхати велика кількість робітників з країн, що розвиваються. Наразі політики провідних західних країн чітко дали зрозуміти, що підтримуватимуть економічну відбудову України після завершення військової окупації у формі фінансової та матеріальної допомоги. Обсяги інвестицій та форми допомоги поки що невідомі. За оцінками Світового банку, наприклад, післявоєнна відбудова української економіки потребуватиме масштабної програми на кшталт Плану Маршалла. Загальна вартість може становити близько 500-600 мільярдів євро [44].

Зрозуміло, що для відбудови української економіки знадобиться велика кількість робочої сили. Очевидно також, що залучення іноземної робочої сили

необхідне для успішного відродження економічної могутності України в короткі терміни. Потреба в мігрантах з інших країн оцінюється приблизно в 1-1,2 мільйона на рік. Наразі загрози та ризики, пов'язані з великим припливом трудової міграції з країн, що розвиваються, є суто гіпотетичними, оскільки терміни припинення військових дій, механізм відновлення економіки та обсяги інвестицій в українську економіку є відносно невизначеними. Однак немає сумнівів, що в Україні існує попит на робочу силу, який може бути задоволений за рахунок залучення трудових мігрантів з країн, що розвиваються, за міжнародної допомоги після завершення війни. Тому рекомендується заздалегідь визначити потенційні загрози та проблеми, на які необхідно звернути увагу при формуванні державної політики щодо адаптації та інтеграції трудових мігрантів в українське суспільство в період відновлення економіки країни.

Соціокультурний контекст формування державної політики адаптації та інтеграції трудових мігрантів в українське суспільство визначається кількома факторами. По-перше, в суспільній свідомості існує досить сильна консервативна установка на відторгнення представників незрозумілих для пересічних українців культур та етнічних груп.

Опитування, проведені Київським міжнародним інститутом соціології, показують, що в суспільній свідомості досить високий рівень ксенофобії щодо арабів, китайців та африканців, тобто представників етнічних груп, які, ймовірно, є трудовими мігрантами. Хоча в Україні працюють мігранти азійського та африканського походження, їхня кількість невелика, і вони зайняті в місцевих секторах, таких як торгівля та сфера послуг.

Однак слід зазначити, що громадська думка лояльно ставиться до діяльності великої кількості іноземних експертів та консультантів, які консультують органи влади та муніципалітети. Водночас, очевидно, що в разі реалізації західними партнерами масштабної програми реструктуризації економіки, іноземні експерти займатимуть керівні посади в реалізації економічних проектів. Потенційні донори неодноразово заявляли, що надані

Україні фінансові та матеріальні ресурси будуть використовуватися під їхнім контролем і в більшості випадків за їхньої участі. По-четверте, велика кількість трудових мігрантів з України. До війни Україна фактично була джерелом постачання робочої сили до країн Східної та Центральної Європи. За різними оцінками, мільйони українських громадян працювали за кордоном.

Уряди деяких європейських країн проводили цілеспрямовану політику залучення, створюючи привабливі умови для трудових мігрантів з України. Внаслідок військової окупації за кордоном опинилися мільйони українських біженців, ситуація погіршилася. Сьогодні існують різні експертні оцінки щодо того, скільки з них повернеться на батьківщину після закінчення війни. Багато експертів стверджують, що за кордоном залишиться більшість тих, хто зможе адаптуватися. Слід зазначити, що автори "плану Маршалла для України" навряд чи створять для українських заробітчани більш сприятливі економічні умови та заробітну плату, ніж у країнах Східної та Центральної Європи, де вони працюють.

Таким чином, Україна зіткнеться з парадоксом, коли мільйони українців працюватимуть за кордоном в умовах гострої нестачі робочої сили, в той час як міжнародні рекрутингові агентства залучатимуть велику кількість трудових мігрантів з країн, що розвиваються, в Україну. Як зазначалося вище, оскільки напрямок і масштаби відновлення економіки України ще не відомі, можна визначити лише ключові питання для майбутньої державної політики щодо адаптації та інтеграції трудових мігрантів в українське суспільство.

ВИСНОВКИ

Міграція в ринковій економіці та на ринку праці є засобом активного підтримання регіонального та галузевого балансу робочої сили в народно-господарському комплексі України, але з початком військового конфлікту цей процес зазнав суттєвих змін і з'явилася низка більш серйозних проблем, пов'язаних із зовнішньою міграцією.

Сьогодні, внаслідок війни, Україна переживає найбільшу міграційну кризу в своїй історії. Велика кількість внутрішньо переміщених осіб з України зараз прямує до європейських країн. Так, згідно зі статистикою УВКБ ООН, станом на 19 липня 2022 року Україну покинули 956 7033 особи. Транскордонні переміщення, які іноді є незавершеними і не дають підстав для сталого повернення, становлять 3 793 403 особи. Станом на 1 січня 2022 року в Україні проживало 34,5 мільйона осіб, тоді як наприкінці серпня ця цифра становила лише 27,8 мільйона. Іншими словами, за півроку після війни кількість людей, які живуть і працюють в Україні, зменшилася на 6,7 мільйона. Хтось виїхав за кордон, хтось опинився в окупації. Тобто, наскільки ми бачимо, цифри невтішні. Ми маємо розуміти, які ризики несе така швидка депопуляція для економіки та майбутнього країни.

Треба розуміти, що післявоєнна відбудова та реабілітація України буде складним і тривалим процесом. Тому необхідно не лише відновити все зруйноване окупаційними військами, а й створити нову інфраструктуру життя - Україну - безпечну, сучасну, зручну та безперешкодну. Для цього потрібні величезні інвестиції в розмірі понад мільярд, нові технології, кращі практики, нові інституції, нові підходи і, звичайно ж, реформи, про які йшлося на Міжнародній конференції з відновлення України, що відбулася в Луганську 4-5 липня цього року. Але я також хотів би підкреслити, що для того, щоб відновити розвиток держави, потрібен фундамент, а фундаментом держави завжди є народ.

Тому, з одного боку, добре, що велика кількість жінок і дітей все ще перебуває в цілковитій безпеці за кордоном, з іншого боку, добре, що ми все ще

перебуваємо в тій позиції, де можемо щось змінити. Але якщо ми не зможемо повернути цих українців після нашої перемоги, то зіткнемося з демографічною катастрофою. І не забуваймо про ще одну серйозну міграційну проблему: відтік наукових кадрів.

Втім, навіть нинішніх тенденцій достатньо, щоб зробити деякі прогнози щодо економічного розвитку та впливу на нього міграції. Так, міграція має негативний вплив на економіку країни, але неможливо з упевненістю сказати, наскільки він сильний, враховуючи війну, що триває, і безперервний потік мігрантів. Більше того, з огляду на цей аспект, поки що не існує методології, як це робити, і це питання не піднімається. Водночас можна говорити про певні прогнози. Тобто, якщо населення зменшиться на певний відсоток (х відсотків), то економіка також зменшиться (у відсотках). Ми також можемо побудувати модель того, як зникнення населення, що бере участь в економіці, вплине на економіку. Іншими словами, ми можемо уявити, що економіка - це механізм, а кожен громадянин - це маленька ланка в цьому механізмі, і втрата цієї ланки дійсно вдарить по механізмі. Колесо сповільнюється, і механізм страждає.

Звичайно, в короткостроковій перспективі ця хвиля біженців зменшить споживання. Вони нічого не купують в Україні, не платять податки, а це втрати для бюджету. Крім того, українські компанії, які надають послуги цим мільйонам людей, втратили частину своїх прибутків. Водночас податкові надходження від доходів тих, хто не втратив роботу і продовжує працювати у віддалених районах (близько чверті населення), залишаються. Бюджети не були перевантажені додатковими соціальними виплатами, а відносно безпечні міста не були затоплені біженцями. Але довгострокові наслідки можуть бути гіршими. Адже ті українці, які не повернуться з вимушеної міграції, вже ніколи не повернуться, а їхні діти назавжди зникнуть як ланки і перспективні ланки економічного механізму.

Таким чином, хоча непостійний виїзд українців не є серйозним викликом для економіки в даний час, він стане проблемою в майбутньому, якщо вони не повернуться. На жаль, країна змушена займатися підтримкою індивідуального

виживання. І немає ні економічного, ні морального сенсу в динамічному поверненні біженців, поки всі громадяни України перебувають під обстрілом російських ракет. Однак, у порівнянні з ситуацією відносно повної репатріації, зрозуміло, що таке післявоєнне економічне відновлення було б неможливим для українців всередині України без українців за кордоном.

Так, основні проблемні питання у сфері трудової міграції, які потребують врегулювання, є такими:

- налагодження обліку трудових мігрантів, які працюють за межами України;
- коригування політики щодо формування внутрішнього ринку праці та пошук для вирішення проблеми з працевлаштуванням ВПО;
- проблеми відтоку молоді та населення з країни через бойові дії.

Масштаби зовнішньої трудової міграції свідчать про відсутність соціального життя в українському суспільстві та неналежні умови для самореалізації працівників. Про це свідчить збільшення кількості молоді, яка виїжджає закордон в пошуках роботи, та трансформація тимчасової трудової міграції у постійну.

У масштабах міжнародної економіки міграційні процеси є позитивним явищем. Однак для таких країн-донорів, як наша, міграція несе низку загроз і ризиків (наприклад, виснаження трудових ресурсів, погіршення статево-вікової структури населення, зниження інноваційного та інтелектуального потенціалу країни тощо), які поки що не беруться до уваги, можливо, тому, що країна не відчуває цього дефіциту ресурсів.

Безумовно, міграційний процес не можна зупинити, але його можна скоригувати. Тільки фундаментальні реформи в усіх сферах (економіка, освіта, охорона здоров'я, правосуддя тощо) та підвищення рівня життя допоможуть зменшити еміграцію в Україні.

Міграція має багато переваг з індивідуальної точки зору, і в міру погіршення економічної ситуації в Україні та зростання соціальної напруженості міграція може посилитися, оскільки все більше людей постійно

намагаються виїхати з країни в пошуках кращого життя. Тому для мінімізації негативних наслідків міграції необхідно розробити відповідну міграційну політику, яка б ґрунтувалася на збереженні та розвитку характеристик трудового потенціалу на національному ринку праці, покращуючи таким чином міграційні тенденції та зменшуючи еміграцію, водночас будуючи конкурентоспроможну економіку шляхом проведення реальних економічних реформ та європейської інтеграції країни, сприяючи зворотній міграції кваліфікованих людських ресурсів та молоді.

На основі висновків, викладених у цій роботі, можна надати наступні рекомендації:

1. Створити єдиний національний електронний реєстр інформації про зареєстрованих ВПО створити або доповнити існуючий єдиний реєстр внутрішньо переміщених осіб наступною інформацією: відомості про освіту, професію, статус, інші кваліфікаційні навички та контактні дані, якими особа володіла до вимушеного переміщення. Така інформація має регулярно оновлюватися та надаватися органами місцевого самоврядування та військової адміністрації до відповідного центрального органу реєстрації;

2. Для потенційних інвесторів та роботодавців Розробити та впровадити інтерактивну карту професійно-кваліфікаційних характеристик ВПО, які переїжджають в інші регіони/громади України (на основі єдиного реєстру професійно-кваліфікаційних даних про ВПО) з метою інформування:

3. Створити платформи мікрофінансування та краудфандингу для підтримки МСП, які мігрують до нових громад/регіонів;

4. Провести опитування найбільших роботодавців регіону та запровадити механізм моніторингу поточних потреб регіону у фахівцях. Розробити системний підхід до інформування внутрішньо переміщених осіб про пропозиції ринку праці в приймаючих регіонах/населених пунктах та можливості отримання одноразової допомоги для збереження конкурентоспроможності на ринку праці.

5. Розробити та впровадити у програму сприяння професійній самореалізації жінок з дітьми через професійну підготовку;

6. Розробити систему регіональної безпеки систему постійного моніторингу динамічних змін у вигляді інтерактивних карт;

7. Використовувати потенціал малонаселених, фактично занепадаючих, сільських населених пунктів для розміщення місць для внутрішньо переміщених осіб; - розробити та реалізувати регіональну програму з організації достатньої кількості центрів гуманітарної допомоги, покликаних сприяти інтеграції російськомовного населення в місцеве мовно-культурне середовище

8. Для внутрішньо переміщених осіб запровадити систему регулярного інформування про можливість перевірки результатів неформальної освіти в центрах кваліфікацій та участі в програмах професійного навчання (дуальна форма). Розробити та впровадити спеціальні навчальні курси для мігрантів, орієнтовані на потреби ринку праці, курси з вивчення української мови як іноземної та курси з основ українського законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів: Навч. посібник / Кол. авт.; Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 23 с.
2. Алексеєва, Т. І. Еволюція міграційних процесів крізь призму теорії міжнародних відносин // Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство / Ужгород : Гельветика, 2019. – Вип. 24, №Ч.1. – С. 10-13.
3. Антикризова стратегія розвитку України: соціально-економічні, фінансові та глобальні виклики: монографія/ Під заг. ред. А.В. Сидорової. – Вінниця: ДонНУ, 2016. – С. 10-12.
4. Бараняк І. Є. // Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку територіальних міграційних систем. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису/ Вид-во ДНУ ім. В.Стуса, Вінниця, 2020. – 49-57 с.
5. Весельська Л. А. // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління. - 2018. - Т. 29(68), № 1. - С. 8-12.
6. Державна Податкова Служба України. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/informatsiya-schodo-spivrobitnitstva-derjavnoi-podatkovoi-slujbi/organizatsiya-ekonomichnogo-spivrobitnitstva-ta-rozvitku--oesr-/]
7. Державна Служба Статистики України. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002-2021 роках. [https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/mr/mrn_tm_02_20_ue.xls]
8. Дмитрук Б. П. // Проблеми вдосконалення економіко правової системи України на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства : тези доповідей часників Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Черкаси : Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2015. – С. 189–192.

9. Долинська С. В. // Українське селянство в переселенській політиці СРСР у 1920-ті роки / автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Київ – 2015. – С. 13-15.
10. Касьянова М. М. // Дисертація: міграція громадян України до Білорусі, Молдови та Росії в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи, Київ-Чернівці – 2018, — С. 99-101.
11. Курунова Ю.О. // Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною) Одеса – 2015. – С. 64-67.
12. Ластовецька Р.О. // Механізми впливу грошових переказів на економіку країни-донора та країни-реципієнта. Львів, 2016. – С. 68.
13. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія / О.А. Малиновська. – К. : НІСД, 2018. – 472 с.
14. Міграційне право України : підручник / [С.М. Гусаров, А.Т. Комзюк, О.Ю. Салманова та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С.М. Гусарова. — Харків : Дім реклами, 2016. — 296 с.
15. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники та закономірності / М. Слюсаревський, О. Блинова // Світогляд. — 2015. — № 5. — С. 41-54.
16. Міністерство Соціальної Політики України: Внутрішньо переміщені особи <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
17. Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р. – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 322-326.
18. Національний Банк України : Вплив українських мігрантів на економіку країн-реципієнтів [https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf]
19. Національний Банк України : Інфляційний звіт [<https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-prognozuye-znijennya-inflyatsiyi->

v-tsomu-rotsi-ta-povnotsinne-vidnovlennya-ekonomiki-z-2024-roku--inflyatsiyniy-zvit]

20. Національний банк України: Статистика зовнішнього сектору
[<https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>]

21. Національний Інститут Соціологічних Досліджень: Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни
[<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>]

22. Німецьке населення України у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс / Ю. О. Ніколаєць // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2018. - Вип. 3-4. - С. 214-237.

23. Основні етапи європейської інтеграції. Жан Моне Модуль Управління в ЄС та політика європейської інтеграції.
[<https://eugov.chmnu.edu.ua/miltymediinyi-posibnyk>]

24. Політична історія України ХХ століття: Підручн. для студ. вищ. навч. закл. / А. І. Кудряченко, Г. І. Калінічева, А. А. Костиця. — К.: МАУП, 2006. — С. 393.

25. Положення про Державний комітет статистики України
[<https://www.kmu.gov.ua/npas/85871924>]

26. Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді: Міграція
[<https://www.coe.int/uk/web/compass/migration>]

27. Потульницький Г. В. Спроби мазепинської еміграції залучити кримське питання до міжнародної політики Французької монархії в першій половині XVIII ст. / Георгій Потульницький // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки : міжвідомчий збірник наукових праць. - Київ : Інститут історії України, 2021. - Вип. 30. - С. 26-45.

28. Правоохоронна функція держави: теоретикометодологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав.2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ;

Консультат. місія Європейського Союзу. — Харків : ХНУВС, 2019. — 154-155 с.

29. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. — Д. : – Вид–во ДНУ, 2009. — 68-72 с.

30. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. — Д. : – Вид–во ДНУ, 2009. — С. 8.

31. Ровенчак О. Види та етапи міжнародної міграції: історико-соціологічний огляд //Соціальні технології. — 2006. — Випуск 29. — С. 288-300.

32. Ровенчак О. // Політичний менеджмент. — 2006. — № 2. — С. 127-139 — Бібліогр.

33. Слово і Діло : Скорочення ВВП та безпрецедентний дефіцит бюджету: у МВФ оцінили наслідки війни для економіки України [<https://www.slovoidilo.ua/2022/10/20/novyna/ekonomika/skorochennya-vvp-ta-bezprecedentnyj-deficyt-byudzhetu-mvf-oczinyly-naslidky-vijny-ekonomiky-ukrayiny>]

34. Слово і Діло: Україні загрожує демографічна криза: як скорочується чисельність населення [<https://www.slovoidilo.ua/2022/12/31/infografika/suspilstvo/ukrayini-zahrozhuje-demohrafichna-kryza-yak-skorochuyetsya-chyselnist-naselennya>]

35. Соціологічна група «Рейтинг» : Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни [https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html]

36. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія / Н. В. Коваліско, С. М. Бубняк. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. — С. 130-140.

37. Статистика міграційних настроїв українців до початку воєнного конфлікту за даними соціологічної групи «Рейтинг»

[https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax#google_vignette].

38. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – С. 15-16.

39. Українська діаспора: проблеми дослідження : тези доповідей Міжнародної наукової конференції / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – С. 84-85.

40. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ України. – К., 2018. – С. 76-80.

41. Укрінформ: [<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3665195-u-evropi-zareestruvali-vze-majze-pat-miljoniv-bizenciv-z-ukraini-oon.html>]

42. Укрінформ: [<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3698177-v-avstrii-prozivaut-55-tisac-ukrainskih-pereselenciv-sallenberg.html>]

43. Укрінформ : [<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3489191-moodys-znizilo-rejting-ukraini-i-prognozue-postupove-vidnovlenna-ekonomiki-z-2023-roku.html>]

44. Укрінформ : [<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3624919-vidbudova-ukraini-bude-planom-marsalla-hhi-stolitta.html>]

45. Уніан: МВФ прогнозує складний рік для світової економіки [<https://www.unian.ua/economics/finance/mvf-prognozuye-skladniy-rik-dlya-svitovoji-ekonomiki-12193485.html>]

46. Цімболинець Г. І. // Міжнародна трудова міграція як чинник регіонального розвитку України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Ужгород, 2022. – С. 55.

47. Cedos: Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого — 24 березня 2022) [<https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznya-2022>]

48. Check-List Соціальних прав переміщених осіб та заходів соціального захисту, що надаються країнами-членами Європейського Союзу та Ради Європи [<https://rm.coe.int/check-list-2-social-rights-ua/1680a837b1>]

49. ІОМ: Звіт про внутрішнє переміщення в Україні за 10 тур. Облік внутрішнього переміщення - обласний та районний рівень [https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/DTM%20Ukraine_Rd%2010%20%2019August_Recorded_IDP_21_Oblasts_2022_Public_Raion_Ukr.pdf]

50. ІОМ - Звіт про повернення в Україні — 27 жовтня 2022 року [<https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-povernennya-v-ukraini-zhovten-2022-roku>]

51. Our World In Data - Research and data to make progress against the world's largest problems [<https://ourworldindata.org>]